

חלק ו': ילדים ובני נוער בסיכון - מאפייניהם וצורכיהם על פי סיפוי "360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון"

| רחל סבו-לאלי¹ | אביטל מנור² |

מבוא

360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון (להלן, התכנית הלאומית) היא תכנית בין-משרדית המשותפת למשרדי הרווחה והשירותים החברתיים, החינוך, הבריאות, העלייה והקליטה וביטחון הפנים. את התכנית מוביל משרד הרווחה והשירותים החברתיים. מטרת התכנית היא לשנות את הדרך שבה החברה הישראלית מתמודדת עם ילדים ובני נוער בסיכון ולהיטיב ולעבות את השירותים בקהילה המיועדים להם. לרשות הרשויות הועמד תקציב ייעודי נוסף והועברו אליהם האחריות והסמכות לעשות שימוש בתקציב זה כדי לפתח מענים לילדים ולבני נוער בסיכון בהתאם לצורכיהם, למאפיינים הייחודיים של כל יישוב, ולשיקול הדעת של מגוון אנשי מקצוע ביישוב. בשנת 2007 החל יישום השלב הראשון של התכנית ב-72 רשויות מקומיות בישראל, באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים ביותר³. בבחירת הרשויות הייתה הקפדה על ייצוג לקבוצות אוכלוסייה חלשות ושונות תרבותית (עולים, ערבים וחרדים). בשנת 2012 הוחלט על הרחבת התכנית ובתום שנה זו הצטרפו לתכנית 96 רשויות נוספות.⁴ בשנת 2014 פעלה התכנית בכ-170 רשויות שבהן חיים כשני שלישים מן הילדים בישראל.⁵

¹ ד"ר רחל סבו-לאלי היא חוקרת בכירה במרכז אנגלברג לילדים ולנוער, במכון מאיר-סג"ר גוינט-ברוקדייל.

² אביטל מנור היא עוזרת מחקר במרכז זה.

³ כל הרשויות באשכולות 1-4 שמספר תושביהן 20,000 או יותר, חמש רשויות מקומיות באשכול 5 שבהן היה המספר הגדול ביותר של ילדים עולים, ארבע ערים גדולות שהוקצה להן תקציב לטיפול בשכונות בעלות מאפיינים סוציו-אקונומיים של רשויות בדירוג 1-4, ו-26 רשויות קטנות (מרביתן באשכולות 1-4) המאוגדות בעשרה אגדי יישובים.

⁴ דולב, 2014.

⁵ במהלך שנת 2015 מתעתדות להצטרף לתכנית 11 רשויות נוספות.

אחד העקרונות המרכזיים של התכנית הלאומית היא מחויבות לתהליכים של תכנון, הערכה ולמידה ארגונית. כך, במסגרת התכנית התחייבו הרשויות לעבוד על פי תהליך מובנה של תכנון וקבלת החלטות. מודל התכנון שבו נעשה שימוש מבוסס על שיטה שפיתחה יחידת המחקר החברתי במכון דרטינגטון באנגליה.⁶ צוות המחקר ממכון מאירס-גיונט-ברוקדייל, בשיתוף השירות לילד ולנוער במשרד הרווחה ו"אשלים", התאים את המודל לתהליך התכנון במחלקות לשירותים חברתיים, והוא הוטמע בהצלחה כחלק ממדיניות "עם הפנים לקהילה".⁷ בהמשך הותאם המודל לתכנון במסגרת התכנית הלאומית.⁸ השלב הראשון בתכנון המענים ברשויות היה איסוף המידע על הילדים ובני הנוער בסיכון בכל רשות (תהליך של איתור ומיפוי של כלל הילדים ובני הנוער בסיכון). איסוף המידע נעשה בידי כלל אנשי המקצוע הנמצאים בקשר עם הילדים ובני הנוער ועל פי ההגדרה האחידה המוסכמת של ילדים ובני נוער בסיכון (ראה סעיף 3).

למידע שנאסף יש חשיבות רבה הן בשל השימוש שנעשה בו לצורך תהליכי תכנון מובנים של שירותים, והן בשל הייחודיות שבעצם איסוף המידע הזה. כמו כן, חשיבות תהליך איסוף המידע נובעת גם מכך שאנשי המקצוע השונים התחייבו לאתר ילדים על פי מכלול תחומי חיים וצרכים שאינם מוגדרים, על פי רוב, בתחום אחריותם. עד כה, לא נעשה בישראל איסוף שיטתי ומקיף של מידע על ילדים בסיכון ועל מאפייניהם, בעת ובעונה אחת, ברשויות רבות, בידי אנשי מקצוע שונים, על פי אותה הגדרה של סיכון ובאותו כלי לאיסוף המידע. קבלת האחריות לילדים בסיכון של כל אנשי המקצוע ומחויבותם לאתר ילדים על פי מגוון צרכים בתחומי חיים שונים הן צעד חשוב בקידום שיתוף הפעולה בין אנשי המקצוע וביצירת מערכת שירותים מתואמת וכוללת.

מטרת הפרק הנוכחי היא להציג את ניתוח המידע שנאסף בתהליך האיתור והמיפוי של הילדים בסיכון בכל יישובי התכנית הלאומית עד סוף 2014⁹ ולתת תיאור מעודכן של הילדים ובני הנוער בסיכון. התיאור מתייחס להיקף הילדים ובני הנוער שאותרו נמצאים בסיכון ולמאפייניהם, מתוך התייחסות

⁶ Dartington Social Research Unit, 2001

⁷ דולב, בן רבי וסבו-לאל, 2007; בן רבי וטילקין, 2007.

⁸ לפירוט תהליכי התכנון ראו סבו-לאל וחסין, 2011.

⁹ ניתוח המידע שנאסף בתהליך האיתור והמיפוי עד שנת 2011 מופיע בסבו-לאל וחסין, 2011.

למאפיינים הדמוגרפיים, לתחומי הסיכון, למצבי הסיכון ולמורכבות בעיותיהם של הילדים ובני הנוער.

1 תהליך איסוף המידע, עיבודו וניתוחו

1.1 איסוף המידע

את המידע אוספים אנשי מקצוע מהשירותים המרכזיים העובדים עם ילדים ובני נוער:

- שירותים אוניברסליים: תחנות לבריאות המשפחה (גילי 0-3)¹⁰, גני ילדים ומעונות (גילי 4-5), בתי-ספר יסודיים ועל-יסודיים (גילי 6-17).
- שירותים מטפלים: המחלקות לשירותים חברתיים (בכלל זה עובדי משפחה, עובדי נוער וצעירים, עובדי נערות וצעירות ועובדי טיפול בהתמכרויות), שירות המבחן לנוער, שירות ביקור סדיר ויחידות לקידום נוער. בכמה מהרשויות כללו השירותים המטפלים גם את שפ"י (פסיכולוגים חינוכיים בבתי הספר) ועמותות העובדות עם נוער מנותק.

אנשי מקצוע בשירותים השונים התבקשו למלא כמה פרטי מידע על כל ילד שסבל מאחד ממצבי הסיכון המגדירים ילד בסיכון. המידע כלל נתונים דמוגרפיים בסיסיים ותיאור קשיים בתחומי החיים הנכללים בהגדרת ילדים בסיכון. הנתונים נאספו באמצעות טפסים שאנשי המקצוע מילאו באינטרנט. התהליך הקיף את כלל המסגרות החינוכיות והשירותים המטפלים ביישוב, בהדרכה ובפיקוח של מנהל התכנית ביישוב. מנהל התכנית ביישוב ערך מפגשי הדרכה לאנשי קשר מכל אחד מהשירותים לגבי תהליכי המיפוי והאיתור, הגדרת הסיכון ומצבי הסיכון, הכלי לאיסוף מידע ואופן מילויו.

1.2 עיבוד המידע וניתוחו

משהוסכם ביישוב כי תהליך איסוף המידע הסתיים, עיבד צוות מכון ברוקדייל את המידע וניתח אותו לכל יישוב בנפרד. לאחר מכן חוברו הנתונים של כל הרשויות.

כאמור, המידע נאסף משני סוגים של שירותים (אוניברסליים וטיפוליים) והיה צורך לחבר את המידע בכל יישוב כדי לקבל תמונה על היקף הילדים בסיכון ביישוב ועל מאפייניהם. בשירותים האוניברסליים לא נמסר מידע מזהה על אודות הילדים, אולם מכיוון שבמסגרות של השירותים האוניברסליים יש

¹⁰ ב-13 רשויות לא בוצע תהליך לאיתור ילדים בסיכון בתחנות לבריאות המשפחה.

הפרדה גילית ברורה, כל ילד יכול להיות מאוחר במסגרת אחת בלבד ולכן, אין חשש לאיתור כפול של ילד בשתי מסגרות אוניברסליות שונות. המיפוי בשירותים הטיפוליים כלל מידע מזהה¹¹ על כן היה אפשר להצליב את המידע על אודות כל ילד ולוודא שכל ילד שמטופל נספר פעם אחת וכמו כן, לבדוק אם הילדים מטופלים בשירות אחד או יותר.

חלקיות הזיהוי של הילדים מנעה את האפשרות לקבוע כמה ילדים אותרו ביישוב בידי כלל השירותים, מכיוון שלא היה אפשר לדעת במדויק את מידת החפיפה בין קבוצת הילדים שאותרו נמצאים בסיכון בשירותים האוניברסליים לבין קבוצת הילדים בסיכון שמיפו השירותים המטפלים. הוחלט כי האומדן של מספר הילדים בסיכון ביישוב הוא מספר הילדים שהשירותים האוניברסליים איתרו בתוספת מספר הילדים שנשרו ממסגרת לימודית ושהשירותים המטפלים דיווחו עליהם. ההנחה היא שהילדים שמופו בשירותים המטפלים אותרו גם בשירותים האוניברסליים. עם זאת, יש לזכור כי ייתכן שישנם ילדים שלא אותרו בידי השירותים האוניברסליים וכי אומדן זה הוא אומדן חסר.

בעיבוד המידע ובניתוחו הנחנו כי הגורמים הטיפוליים מכירים חלק מתחומי החיים ומהצרכים יותר מאנשי המקצוע בשירותים האוניברסליים, וכי יש חשיבות לנקודת המבט של אנשי המקצוע השונים. לכן בקביעת מאפייני הילדים שאותרו נמצאים בסיכון נעשה שילוב בין מקורות המידע: המאתרים (אחיות, גננות ומורים) והממפים (עובדים סוציאליים, עובדי שירות מבחן, קציני ביקור סדיר, פסיכולוגים מהשירות הפסיכולוגי החינוכי ועובדי נוער). כך, אומדן היקף מצבי הסיכון מתבסס על מתן משקל הן להיקף מצבי הסיכון של הילדים שאותרו בשירותים האוניברסליים והן להיקף מצבי הסיכון של הילדים שמופו בשירותים המטפלים.

2 מספר הילדים בסיכון, מאפייניהם וצורכיהם

בהתבסס על הגדרת ועדת שמיד (הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופסור הלל שמיד), הגדירה התכנית הלאומית ילדים בסיכון - ילדים ובני נוער החיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, ושכתוצאה ממצבים אלו נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם בשבעה תחומי חיים - בכל תחום הוגדרו כמה מצבים המעידים על סיכון בתחום זה:

¹¹ המידע המזהה של הילד (מספר תעודת זהות) הוצפן בעת ההקלדה והועבר במערכת מאובטחת כדי למנוע זיהוי שמי של הילד וההורה.

1. **קיום פיזי, בריאות והתפתחות.** תחום זה כולל שני מצבי סיכון:
  - ילדים שיש חשש שאינם מקבלים טיפול פיזי מתאים,
  - ילדים שיש חשד שהתפתחותם הפיזית או הקוגניטיבית אינה תקינה, בלא סיבה אורגנית ידועה.
2. **השתייכות למשפחה.** תחום זה כולל שבעה מצבים:
  - ילדים הסובלים מהשגחה לא מתאימה,
  - ילדים שיש בעיות קשות בקשר בינם לבין הוריהם,
  - ילדים שהוריהם מתקשים לתת להם העשרה בהתאם לגילם ולסייע להם בהתמודדות עם המטלות הלימודיות,
  - ילדים שלהוריהם יש קושי רציני להתמודד עם התנהגותם ולהציב להם גבולות,
  - ילדים שהוריהם מתקשים לדאוג לקבלת שירותים הנחוצים להם,
  - ילדים שלפחות אחד מהוריהם סובל ממוגבלות נפשית או שכלית,
  - ילדים שלפחות אחד מהוריהם סובל מהתמכרויות, עוסק בעבריינות או מאופיין בחוסר נורמטיביות.
3. **למידה ורכישת מיומנויות.** תחום זה כולל ארבעה מצבים:
  - ילדים שנמצאים במסגרות חינוכיות אך תפקודם במסגרת לקוי ביותר והם אינם מגלים מעורבות בלמידה,
  - ילדים המפריעים יותר מהמקובל או שאינם מקבלים סמכות,
  - ילדים שהישגיהם הלימודיים נמוכים משמעותית מהמצופה לגילם,
  - ילדים ובני נוער שאינם נמצאים במסגרת כלשהי (לימודים או עבודה).
4. **רווחה ובריאות רגשית.** תחום זה כולל מצב אחד:
  - ילדים המפגינים התנהגויות המעידות על קשיים רגשיים.
5. **השתייכות והשתלבות חברתית.** תחום זה כולל שני מצבים:
  - ילדים המתקשים בהסתגלות וביצירת קשר עם אחרים,
  - ילדים המפגינים התנהגויות תוקפניות.
6. **הגנה מפני אחרים.** תחום זה כולל ארבעה מצבים:
  - ילדים החשופים להתנהגויות מסכנות במשפחה,
  - ילדים שיש חשד או שידוע שעברו או שעוברים התעללות מינית, או שנאנסו, או שהיו קורבנות למעשים מגונים במסגרת המשפחה,
  - ילדים שיש חשד או שידוע שעברו או שעוברים התעללות מינית, או שנאנסו, או שהיו קורבנות למעשים מגונים מחוץ למשפחה,

- ילדים שידוע או שיש חשד שחשופים להתעללות פיזית במסגרת המשפחה או בסביבתם הקרובה.

7. הגנה מפני התנהגויות סיכון. תחום זה כולל ארבעה מצבים:

- סיכון ופגיעה עצמית,
- התנהגויות לא חוקיות או לא נורמטיביות,
- ילדים ובני נוער המגלים סימנים של שימוש באלכוהול או בסמים,
- ילדים ובני נוער המפגינים התנהגות מינית לא תקינה או לא מתאימה לגילם.

ילד/נוער הוגדר "בסיכון" אם נמצא שהוא סובל מבעיה אחת לפחות (מצב סיכון אחד לפחות), באחד משבעת תחומי החיים לפחות.

2.1 מספר הילדים בסיכון

ביישובי התכנית ישנם 1,353,535 ילדים ובני נוער. ביישובים הללו אותרו 240,593 ילדים ובני נוער בסיכון, שהם כ-17% מסך-כול הילדים ובני הנוער שביישובים הללו¹².

מכלל הילדים שאותרו בסיכון 32% הם בגיל הרך (לידה-5), 36% הם בגיל בית-ספר יסודי (6-11) ו-32% הם בני נוער (12-18). שיעור האיתור בגיל הרך היה גבוה מהצפוי על פי מובילי התכנית, בעוד ששיעור האיתור בקרב בני הנוער היה נמוך מהצפוי. ייתכן ששיעור האיתור הגבוה בגיל הרך נבע מכך שהתכנית הלאומית שמה דגש מיוחד על ילדים בגיל זה, בעוד שאיתור בני הנוער היה קפדני פחות וייתכן שלא כל בני הנוער הנושרים מופו.

2.2 מאפייני הילדים שאותרו בסיכון

- בלוח 1 מוצגים המאפיינים הדמוגרפיים של הילדים. מהלוח אפשר לראות כי:
  - כ-60% מהילדים ומבני הנוער המאותרים הם בנים, שיעור זה עולה במקצת עם הגיל (57% בגיל הרך, 59% בגיל בית-ספר יסודי ו-61% בקרב בני הנוער).
  - כמחצית מהילדים ומבני הנוער המאותרים הם יהודים (13% חרדים) וכמחציתם ערבים.

¹² סך כולל הילדים ובני הנוער ברשויות התכנית הלאומית שהצטרפו לתכנית בשנים 2009-2011 נלקחו מתוך נתוני הלמ"ס, 2009. סך כולל הילדים ובני הנוער ברשויות שהצטרפו לתכנית בשנים 2012-2014 נלקחו מתוך נתוני הלמ"ס, 2012. הנתונים אינם כוללים את תל אביב, פתח תקווה, בת ים, חולון, רחובות, ראש"צ, ירושלים וחיפה, שבהן משתתפות בתכנית שכונות מסוימות בלבד. בחישוב שיעור הילדים ובני הנוער בסיכון לא נכללו השכונות הללו.

סקירת השירותים החברתיים 2014

- 8% מהילדים שאותרו הם עולים, כמחציתם ממוצא אתיופי. שיעור הילדים העולים עולה עם הגיל (6% בגיל הרך, 8% בגיל בית-ספר יסודי ו-12% בקרב בני הנוער).
- 53% מהילדים שאותרו חיים במשפחות גדולות (ארבעה ילדים ומעלה), כחמישית מהם חיים במשפחות בלא הורה מפרנס ושיעור דומה במשפחות חד-הוריות.
- מעל לשליש מהילדים סובלים ממוגבלויות ומלקויות. שיעור הילדים הסובלים ממוגבלויות ומלקויות קטן יותר בגיל הרך (29%) לעומת שיעורם בגיל בית-ספר יסודי (43%) ובקרב בני הנוער (39%).

לוח 1 | מאפיינים דמוגרפיים של הילדים שאותרו נמצאים בסיכון לפי גיל (באחוזים מכלל הילדים שאותרו)

בני נוער	גיל בית-ספר יסודי	הגיל הרך	סך-הכול	
N=76,939	N=87,300	N=76,355	N=240,593	סך-הכול במספרים
				מגדר:
61	59	57	59	בנים
39	41	43	41	בנות
				מגזר:
39	34	33	35	יהודי
9	13	16	13	יהודי חרדי
48	49	46	48	ערבי
0.2	0.2	0.4	0.3	אחר
4	4	5	4	חסר מידע
12	8	6	8	עולים*
54	60	44	53	חיים במשפחות גדולות (4 ילדים ומעלה)
24	21	15	20	חיים במשפחה חד-הורית
22	21	20	21	אין הורה מפרנס
39	43	29	37	ילד בעל מוגבלות או לקות**

* בהתאם להגדרת התכנית הלאומית, ילדים בני 13-18 יוגדרו עולים אם הוריהם או לפחות אחד מהם עלו בשנת 1990 או מאוחר יותר, וילדים בגיל הרך ובגיל בית-ספר יסודי יוגדרו עולים אם הוריהם או לפחות אחד מהם עלו משנת 2000 ואילך. עם זאת, ילדים שנולדו בישראל אך הוריהם עלו מאתיופיה, בוכרה, גאורגיה וקווקז יוגדרו עולים.

** נכללים בקטגוריה גם ילדים הזקוקים לאבחון אך טרם אובחנו.

2.3 מצבי הסיכון

בלוח 2 מוצג שיעור הילדים שאותרו ביישובי התכנית עם בעיות בשבעה תחומי חיים. כל תחום חיים מורכב, בדרך כלל, מכמה מצבי סיכון (לפירוט ראה תחילת הפרק). כאמור, כל ילד אותר עם בעיה אחת לפחות, בלפחות אחד משבעת התחומים. לכן אפשר לספור בלוח כל ילד יותר מפעם אחת (על פי מספר התחומים שבהם יש לו בעיות).

רוב הילדים שאותרו (73%) מאופיינים בבעיות בהשתייכות למשפחה. מעל למחצית (59%) מאופיינים בבעיות בתחום הלמידה ורכישת מיומנויות; 46% מאופיינים בבעיות בתחום הרווחה והבריאות הרגשית; 40% בבעיות בהשתייכות ובהשתלבות החברתית; 37% בבעיות בקיום הפיזי, בריאות והתפתחות; 18% בבעיות הקשורות להגנה מאחרים; 12% מאופיינים בהתנהגויות סיכון. שיעור הילדים עם בעיות בתחומי החיים השונים עולה עם הגיל, למעט שיעור הילדים עם בעיות בתחום הקיום הפיזי, הבריאות וההתפתחות, שיורד עם הגיל.

לוח 2 | הילדים שאותרו נמצאים בסיכון לפי תחומי חיים וגיל (באחוזים)*

תחומי חיים	סך-הכול	הגיל הרך	גיל בית-ספר יסודי	בני נוער
סך-הכול במספרים	N=240,593	N=76,355	N=87,300	N=76,939
קיום פיזי, בריאות והתפתחות	37	50	35	26
השתייכות למשפחה	73	71	73	74
למידה ורכישת מיומנות	59	34	69	71
רווחה ובריאות רגשית	46	31	53	54
השתייכות והשתלבות חברתית	40	27	47	46
הגנה מפני אחרים	18	15	19	20
הגנה מפני התנהגויות סיכון	12	2	12	24

* מוצג שיעור הילדים (באחוזים) עם בעיה אחת לפחות בתחום, מתוך כלל הילדים שאותרו.

בלוחות 3-5 מוצגת השכיחות של כל מצבי הסיכון (הבעיות) המרכיבים את שבעת תחומי החיים בקרב הילדים ובני הנוער שאותרו ביישובי התכנית. בלוח 3 מוצגת שכיחות הבעיות בתחומי החיים הנוגעים לקיום הפיזי ולהשתייכות למשפחה.

הבעיות שמהן סובלים הילדים בתחום הקיום הפיזי, הבריאות וההתפתחות הן: בעיות בטיפול הפיזי (23%) וחשד שההתפתחות הפיזית/קוגניטיבית של הילדים אינה תקינה (23%). כאמור, היקף הבעיות מסוג זה יורד עם הגיל (50% בגיל הרך, 35% בגיל בית-ספר יסודי ו-26% בקרב בני הנוער).

הבעיות השכיחות בתחום ההשתייכות למשפחה הן: קושי של ההורים לתת העשרה לילדיהם (49%), קושי של ההורים לדאוג לקבלת שירותים הנחוצים לילדיהם (35%), קושי של ההורים להתמודד עם התנהגות הילדים ולהציב להם גבולות (36%), בעיות בקשר הרגשי בין ההורים לבין ילדיהם (26%) וחוסר בהשגחה (26%). כצפוי, היקף הבעיות מסוג זה עולה עם הגיל.

לוח 3 | מצבי הסיכון בקרב הילדים שאותרו בתכנית נמצאים בסיכון, בתחומים: קיום פיזי, בריאות והתפתחות והשתייכות למשפחה, לפי גיל (באחוזים)

תחומים ומצבי סיכון	סך-הכול	הגיל הרך	גיל בית-ספר יסודי	בני נוער
סך-הכול במספרים	N=240,593	N=76,355	N=87,300	N=76,939
בעיות בקיום פיזי, בריאות והתפתחות	37	50	35	26
טיפול פיזי לא מתאים	23	28	24	19
ילדים שיש חשד שהתפתחותם הפיזית/קוגניטיבית אינה תקינה	23	34	21	14
בעיות בהשתייכות למשפחה	73	71	73	74
השגחה לא מתאימה*	26	19	28	30
בעיות קשות בקשר בין ילדים להוריהם	26	17	26	36
הורים המתקשים לתת העשרה בהתאם לגיל	49	43	52	52

תחומים ומצבי סיכון	סך-הכול	הגיל הרך	גיל בית- ספר יסודי	בני נוער
סך-הכול במספרים	N=240,593	N=76,355	N=87,300	N=76,939
קושי רציני של ההורים להתמודד עם התנהגות הילדים ולהציב להם גבולות	36	27	36	44
הורים המתקשים לדאוג לקבלת שירותים הנחוצים לילדיהם	35	36	33	37
מוגבלות נפשית או שכלית של הורה אחד לפחות	12	11	12	12
הורים הסובלים מהתמכרויות, עבריינות וחוסר נורמטיביות	11	10	11	11

* מתייחס לילדים שלעתים קרובות אין סידור חלופי של מבוגר משגיח בעבורם, נשכחים בגן, נמצאים אצל מבוגרים רבים באופן בלתי קבוע, נשארים עם אח/אחות שאינם יכולים להיות אחראים להם, ולילדים ולבני נוער המשוטטים שעות רבות בחוץ בלא השגחה שלא בהתאם לגילם.

בלוח 4 מוצגת שכיחות הבעיות בקרב הילדים המאותרים בתחומי החיים הנוגעים לתפקודם הלימודי, החברתי והרגשי.

הבעיות השכיחות בתחום הלמידה ורכישת מיומנויות הן: הישגים תפקודיים או לימודיים נמוכים (44%), חוסר מעורבות בלמידה (38%) והפרעות וחוסר קבלת סמכות (27%). כצפוי, היקף הבעיות מסוג זה עולה עם הגיל.

שכיחות הבעיות בתחום הרגשי/חברתי היא: הפגנת התנהגויות המעידות על קשיים רגשיים (46%), קושי בהסתגלות וביצירת קשר עם אחרים (29%) והפגנת התנהגויות תוקפניות (23%). כצפוי, היקף הבעיות מסוג זה עולה עם הגיל.

לוח 4 | מצבי הסיכון בקרב הילדים שאותרו נמצאים בסיכון, בתחומים: למידה ורכישת מיומנות, רווחה ובריאות רגשית והשתייכות והשתלבות חברתית, לפי גיל (באחוזים)

תחומים ומצבי סיכון	סך-הכול	הגיל הרך	גיל בית- ספר יסודי	בני נוער
סך-הכול במספרים	N=240,593	N=76,355	N=87,300	N=76,939
בעיות בלמידה ורכישת מיומנות	59	34	69	71
ילדים הנעדרים לעתים תכופות ממסגרת לימודית	20	7	16	36
ילדים שאינם מגלים מעורבות בלמידה/ בנעשה במסגרת	38	19	45	49
ילדים המפריעים יותר מן המקובל/ שאינם מקבלים סמכות	27	15	29	36
מיומנויות תפקודיות/ שהישגיהם הלימודיים נמוכים	44	22	53	56
אינם נמצאים במסגרת חינוכית כלשהי (נושרים)	2	-	0.3	7
בעיות רווחה ובריאות רגשית	46	31	53	54
ילדים המפגינים התנהגויות המעידות על קשיים רגשיים	46	31	53	54
בעיות בהשתייכות ובהשתלבות החברתית	40	27	47	46
מתקשים בהסתגלות וביצירת קשר עם אחרים	29	19	34	32
מפגינים התנהגויות תוקפניות	23	15	27	27

בלוח 5 מוצגת שכיחות הבעיות בקרב הילדים המאותרים בתחומי החיים הנוגעים להגנה מפני אחרים ולהגנה מהתנהגויות סיכון. אף על פי ששכיחות שני התחומים הללו נמוכה יחסית לתחומי החיים האחרים, חשוב לזכור שמדובר במצבים מדאיגים וחמורים מאוד.

18% מהילדים אותרו על רקע הגנה מפני אחרים: 15% מהילדים אותרו על רקע חשיפתם להתנהגויות מסכנות במשפחה, 7% על רקע חשד או ידיעה על התעללות פיזית במשפחה, 2% על רקע של חשד או ידיעה על התעללות מינית מחוץ למשפחה ו-1% על רקע של חשד או ידיעה על התעללות מינית במשפחה. 12% מהילדים אותרו על רקע התנהגויות סיכון: 7% אותרו על רקע של סיכון ופגיעה עצמית ו-7% על רקע הפגנת התנהגויות לא נורמטיביות/לא חוקיות. 3% מהילדים אותרו על רקע שימוש בסמים ו/או אלכוהול ו-2% מהילדים אותרו על רקע של התנהגות מינית לא תקינה או לא מתאימה לגילם. היקף הבעיות מסוג זה עולה עם הגיל וכצפוי, הוא בולט יותר בקרב בני הנוער.

לוח 5 | מצבי הסיכון בקרב הילדים שאותרו נמצאים בסיכון, בתחומי הגנה מפני אחרים והגנה מפני התנהגויות סיכון, לפי גיל (באחוזים)

תחומים ומצבי סיכון	סך-הכול	הגיל הרך	גיל בית-ספר יסודי	בני נוער
סך-הכול במספרים	N=240,593	N=76,355	N=87,300	N=76,939
הגנה מפני אחרים	18	15	19	20
חשד/התעללות מינית במשפחה	1	1	2	2
חשד/התעללות מינית מחוץ למשפחה	2	1	2	3
חשד/התעללות פיזית במשפחה	7	5	7	8
ילדים החשופים להתנהגויות מסכנות במשפחה	15	13	15	16

בני נוער	גיל בית- ספר יסודי	הגיל הרך	סך-הכול	תחומים ומצבי סיכון
N=76,939	N=87,300	N=76,355	N=240,593	סך-הכול במספרים
24	12	2	12	הגנה מפני התנהגויות סיכון
12	7	1	7	סיכון ופגיעה עצמית
8	1	-	3	שימוש באלכוהול או בסמים
4	2	0.2	2	התנהגות מינית לא תקינה או לא מתאימה לגילם
15	6	0.5	7	התנהגויות לא חוקיות/לא נורמטיביות

2.4 מורכבות הבעיות

בחינת מורכבות מצבם של הילדים ובני הנוער שאותרו בסיכון חשובה להבנת חומרת מצבם והטיפול הדרוש להם. מצבים מורכבים דורשים טיפול בין-מקצועי ומחייבים תשומת לב של יותר ממערכת טיפולית או חינוכית אחת. אחת הדרכים לבחון מורכבות היא בחינת מספר הבעיות שמהן סובלים הילדים ובני הנוער. טווח מספר הבעיות של הילדים המאותרים נע בין בעיה אחת ל-25 בעיות. טווח זה קיים בכל קבוצות הגיל. ל-14% מהילדים יש בעיה אחת בלבד ול-0.3% יש מעל 20 בעיות. לילדים ולבני הנוער שאותרו יש בממוצע 5.1 בעיות (לוח 6). אפשר לראות כי ממוצע מספר הבעיות עולה עם הגיל.

לוח 6 | מספר הבעיות של הילדים שאותרו בסיכון, לפי גיל (באחוזים)

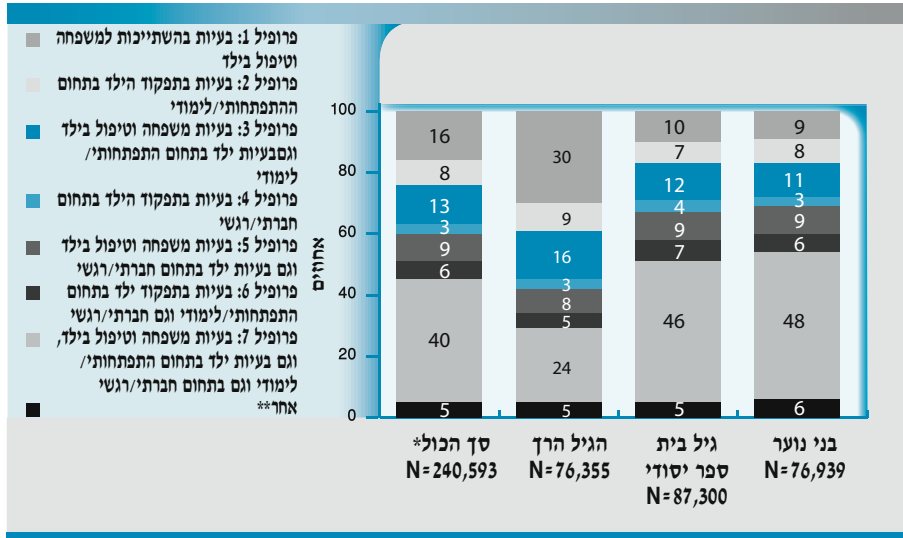
בני נוער	גיל בית- ספר יסודי	הגיל הרך	סך-הכול*	
N=76,939	N=87,300	N=76,355	N=240,593	סך-הכול במספרים
6.2	5.4	3.8	5.1	ממוצע

* המספר כולל גם את הילדים שאיתרו אנשי מקצוע בתור ילדים בסיכון, אך לא צוינה בעבורם אף אחת מהבעיות המגדירות ילדים בסיכון על פי הגדרת התכנית הלאומית.

דרך נוספת לבחון מורכבות של בעיות היא בחינת מספר התחומים שבהם יש לילד בעיה. מכיוון שישנם שבעה תחומי חיים הנכללים בהגדרת ילדים בסיכון, הציורפים האפשריים הם רבים. לשם הנוחות הוחלט לסווג את מצבי הסיכון לשלוש קטגוריות נפרדות המתייחסות להורים (מצבם וטיפולם בילד), לתפקוד הילד בתחום החברתי/רגשי ולתפקוד הילד בתחום ההתפתחותי/לימודי, והכוללות את כל מצבי הסיכון שהוגדרו. שילובים שונים של נתונים על הבעיות בשלוש הקטגוריות מגדירים שבעה פרופילים של ילדים במצבי סיכון. הפרופילים מבטאים למעשה את המורכבות של מצב הילד בהציגם שילובים אפשריים של תחומי הבעיות. פרופיל מגדיר קבוצה של ילדים/בני נוער בגיל דומה המאופיינים בצרכים משותפים כלומר, שלגביהם ולגבי הוריהם צוינו בעיות דומות. כל אחת מהקבוצות (כל אחד מהפרופילים), מובחנת מהקבוצות האחרות, וכל פרופיל מייצג "טיפוס" אחר של ילד בסיכון.

בגרף 1 מוצג שיעור הילדים שאותרו נמצאים בסיכון ביישובי התכנית לפי הפרופילים השונים ולפי גיל. רבים מהילדים (40%) אותרו עם בעיות בשלוש הקטגוריות: הורים (מצבם וטיפולם בילד), בעיות בתפקוד החברתי/רגשי ובתפקוד ההתפתחותי/לימודי. מדובר בילדים במצבים המורכבים ביותר, ילדים הסובלים מבעיות בכל התחומים ושנזקקים להתערבות רב-תחומית. חשוב לשים לב, שרבים מהילדים בגיל הרך נמצאים בפרופיל 1 (בעיות בתחום ההשתייכות למשפחה והטיפול בילד בלבד). כלומר, ילדים שסובלים מבעיות בטיפול בהם או שהוריהם סובלים מבעיות, אך לילדים עצמם אין בעיות בתפקודם. 24% בלבד מהילדים בגיל הרך נמצאים בפרופיל 7. נתון זה אינו מפתיע ועולה בקנה אחד עם הידוע לנו על ילדים בגיל זה (להרחבה ראה סעיף 4 - דיון ומסקנות).

גרף 1 | הילדים שאותרו נמצאים בסיכון לפי פרופיל וגיל (באחוזים)

* כולל 57 ילדים שלא היה אפשר להפיק בעבורם פרופיל בשל היעדר מידע

** ילדים שזוהו בידי אנשי המקצוע השונים בתור ילדים בסיכון, אך אין להם בעיות שיגדירו אותם ילדים בסיכון על פי הגדרת התכנית הלאומית. בעיות הילדים הללו מוגדרות 'מצבים מגבירי סיכון'.

2.5 היקף הילדים בסיכון המטופלים בידי השירותים המטפלים

כאמור, תהליך האיתור והמיפוי של ילדים ובני נוער בסיכון כלל גם מיפוי של ילדים בשירותים המטפלים האלה: השירות לביקור סדיר, היחידות לקידום נוער והשירות הפסיכולוגי חינוכי במשרד החינוך, המחלקות לשירותים חברתיים (עובדי משפחה, עובדי נוער וצעירים, עובדי נערות וצעירות ועובדי טיפול בהתמכרויות), ושירות המבחן לנוער במשרד הרווחה. בשירותים אלה התבקשו אנשי המקצוע למפות את הילדים הנמצאים בסיכון (על פי הגדרת התכנית הלאומית) והמקבלים טיפול בשירות. לכל שירות ניתנה הגדרה של ילד המקבל טיפול בהתאם לסוג הטיפול הניתן בשירות. מכיוון שלא היה אפשר לבצע הצלבה בין הילדים שמופו בשירותים המטפלים לילדים המאותרים בשירותים האוניברסליים, שבהם לא נמסרו פרטים מזהים על הילדים, הנחנו שכל הילדים שמופו בשירותים המטפלים אותרו גם דרך השירותים האוניברסליים. על פי חישוב זה אפשר לראות שקרוב למחצית מהילדים שאותרו (48%) מופו בשירותים המטפלים בתור ילדים בסיכון המקבלים

שירות/טיפול כלשהו. שיעור הילדים המטופלים (מסך הילדים שאותרו) עולה עם הגיל (32% בגיל הרך, 47% בגיל בית-ספר יסודי ו-65% בקרב בני הנוער) (לוח 7).

לוח 7 | אחוז ילדים מטופלים ביחס לילדים מאותרים, לפי גיל

מספר המאותרים	מספר המטופלים	אחוז המטופלים	
240,593	115,689	48	סך-הכול
76,355	24,475	32	גיל רך
87,300	41,180	47	גיל בית-ספר יסודי
76,939	50,033	65	בני נוער

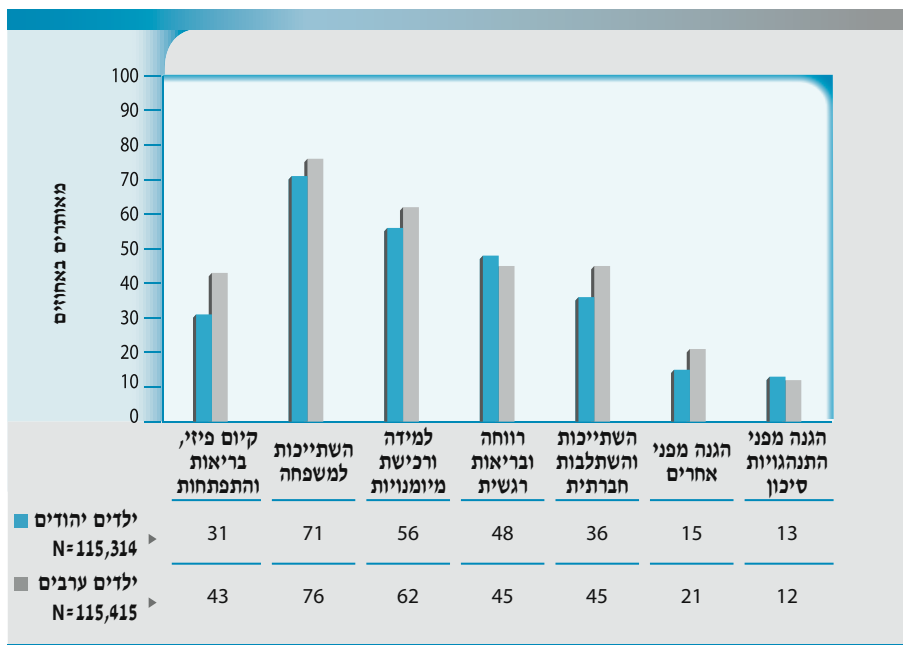
2.6 אוכלוסיות מיוחדות: הילדים הערבים שאותרו בתור נמצאים בסיכון

אחד העקרונות המרכזיים של התכנית הלאומית הוא המחויבות לשינוי סדרי העדיפויות באמצעות הקצאה הוגנת של משאבים לקבוצות אוכלוסייה שונות, ופיתוח שירותים המתאימים לדפוסי השימוש וההעדפות של קבוצות אלו. כדי לממש מחויבות זו, כללה התכנית אוכלוסיות מיוחדות בשיעור גבוה משיעורן באוכלוסייה באמצעות בחירת רשויות שיש בהן שיעורים גבוהים של אוכלוסיות מיוחדות. נתונים שנאספו במסגרת האיתור והמיפוי מאפשרים ללמוד על היקף האיתור בקרב אוכלוסיות אלו ועל מאפייניהן השונים.

בפרק זה בחרנו להתמקד באוכלוסיית הילדים הערבים. מן הנתונים עולה כי 23% מהילדים ומבני הנוער ברשויות הערביות הוגדרו ילדים ובני נוער בסיכון. שיעור האיתור בקרב אוכלוסיית הילדים ובני הנוער הערבים היה גבוה משיעור האיתור בקרב כלל הילדים ובני הנוער ברשויות התכנית ב-6 נקודות אחוז.

השוואה בין שכיחות הבעיות בקרב הילדים הערבים בסיכון לבין הילדים היהודים בסיכון מראה, שככלל, שיעור הילדים הערבים שמאופיינים בבעיות בתחומים השונים גבוה יותר (גרף 2). הפערים בולטים במיוחד בתחום הבעיות בקיום הפיזי, הבריאות וההתפתחות (43% במגזר הערבי לעומת 31% במגזר היהודי), בתחום ההשתייכות וההשתלבות החברתית (45% לעומת 36% בהתאמה) ובתחום ההגנה מפני אחרים (21% לעומת 15% בהתאמה).

גרף 2 | הילדים ובני הנוער הערבים בסיכון בהשוואה לילדים ובני הנוער היהודים בסיכון לפי תחומי חיים (באחוזים)

בלוח 8 מוצגת השוואה בין מספר הבעיות שמהן סובלים ילדים ערבים שאותרו בסיכון לעומת מספרן אצל הילדים היהודים שאותרו בסיכון. נראה כי לילדים הערבים יש יותר בעיות (ממוצע מספר הבעיות לילד ערבי בסיכון הוא 5.7 בעיות לעומת ממוצע של 4.6 בעיות לילד יהודי בסיכון).

לוח 8 | מספר הבעיות של הילדים שאותרו בסיכון, לפי גיל

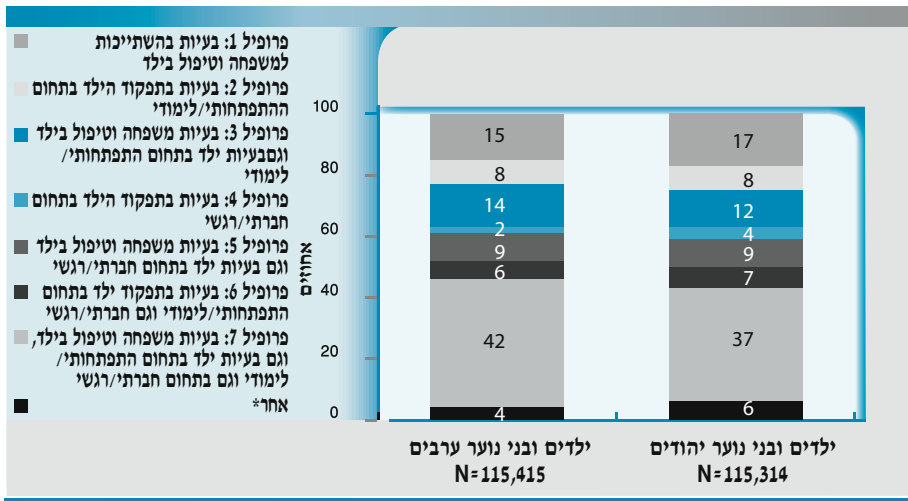
ילדים ערבים	ילדים יהודים	סך-הכול* [^]	
N=115,415	N=115,314	N=240,593	סך-הכול במספרים
5.7	4.6	5.1	ממוצע

* המספר כולל גם את הילדים שאותרו בידי אנשי מקצוע בתור ילדים בסיכון, אך לא צוינה בעבורם אף אחת מהבעיות המגדירות ילדים בסיכון על פי הגדרת התכנית הלאומית.

[^] המספר כולל גם ילדים שאינם ערבים ואינם יהודים.

כאמור, דרך נוספת לבחון מורכבות של בעיות היא על פי בחינת מספר התחומים שבהם יש לילד בעיה. כלומר, ההשתייכות לפרופילים (גרף 3). נראה כי גם על פי מדד זה, מצבם של הילדים הערבים בסיכון מורכב יותר. 42% מהילדים הערבים בסיכון נמצאים בפרופיל המורכב ביותר, פרופיל 7. כלומר, יש להם בעיות בכל התחומים (בעיות במשפחה וטיפול בילד, בעיות ילד בתחום התפתחותי/לימודי ובעיות ילד בתחום רגשי/חברתי). לעומתם, 37% בלבד מהילדים היהודים בסיכון נמצאים בפרופיל 7.

גרף 3 | הילדים ובני הנוער בסיכון במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי (באחוזים)

* ילדים שזוהו בידי אנשי המקצוע השונים בתור ילדים בסיכון, אך אין להם בעיות שיגדירו אותם ילדים בסיכון על פי הגדרת התכנית הלאומית. בעיות הילדים הללו מוגדרות 'מצבים מגבירי סיכון'.

3 דיון ומסקנות

למידע שנאסף במסגרת התכנית הלאומית על הילדים ובני הנוער בסיכון ישנה חשיבות רבה הן בשל השימוש שנעשה בו לצורכי תכנון של שירותים והן בשל הייחודיות של מידע זה. בפעם הראשונה בישראל נאסף מידע על מספר הילדים ובני הנוער בסיכון ומאפייניהם מאנשי מקצוע שונים משירותים המיועדים לכלל האוכלוסייה, בצד שירותים המטפלים בילדים בסיכון, בעת ובעונה אחת, באותו כלי ועל פי אותה הגדרה של סיכון המתייחסת למכלול של תחומי חיים וצרכים של הילד ומשפחתו.

מן הנתונים עולה כי ביישובי התכנית אותרו 240,593 ילדים ובני נוער בסיכון, שהם כ-17% מסך-כול הילדים ביישובים הללו. אומדן זה עולה בקנה אחד עם הערכות קודמות בנוגע להיקף הילדים ובני הנוער בסיכון.¹³

האם אפשר להסיק מאומדן זה את היקף התופעה בישראל? מחד, יש להניח ששיעור הילדים בסיכון בישראל יהיה נמוך משיעור הילדים ובני הנוער שאותרו ברשויות התכנית, מכיוון שהרשויות כוללות יישובים מהאשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים ביותר, שיעור גבוה של רשויות ערביות, רשויות עם שיעור גבוה של אוכלוסייה חרדית ועולים. מאידך, בשל מגבלות תהליך האיתור והמיפוי ייתכן שישנם ילדים שלא אותרו, דבר שעשוי לאזן את התמונה. המגבלות העיקריות היו: שימוש בהגדרה חדשה - לפחות בשנים הראשונות של המיפוי - של ילדים בסיכון ומפגש ראשון של רבים מאנשי המקצוע עם תהליכים של מיפוי ילדים בסיכון; חלק מאנשי המקצוע לא השתתפו בתהליך ולא איתרו ילדים; היו יישובים שבהם לא בוצע כלל תהליך של איתור ילדים בסיכון בתחנות לבריאות המשפחה (ילדים מגיל לידה עד 3).

בחינת שכיחות הבעיות של הילדים בתחומים השונים ומורכבות בעיותיהם מראה כי ישנו רצף של סיכון, ותהליך האיתור והמיפוי של הילדים מצא ילדים בנקודות שונות ברצף הסיכון. רוב הילדים מאופיינים בבעיות בהשתייכות למשפחה. עם זאת, ישנם גם ילדים עם בעיות שמוגדרות בקצה הרצף: 18% סובלים מבעיות בתחום ההגנה מפני אחרים (מעטים סובלים מהתעללויות למיניהן), 12% סובלים מבעיות בתחום הגנה מפני התנהגויות סיכון. לילד יש בממוצע 5.1 בעיות, אך ישנם 14% הסובלים מבעיה אחת בלבד. 40% מהילדים סובלים מבעיות בשלושת עולמות התוכן: הורים (מצבם וטיפולם בילד), בעיות בתפקוד הרגשי/חברתי ובתפקוד ההתפתחותי/לימודי. אלו הם המצבים המורכבים ביותר - ילדים הסובלים מבעיות בכל התחומים - והם נזקקים להתערבות רב-תחומית. עם זאת, ל-27% מהילדים יש בעיות בעולם תוכן אחד בלבד (פרופיל 1, פרופיל 2 או פרופיל 4).

בחינת שכיחות הבעיות של הילדים בתחומים שונים מראה גם כי ככל שגיל הילדים עולה, שכיחות הבעיות עולה, למעט שיעור הילדים עם בעיות בתחום הקיום הפיזי, הבריאות וההתפתחות שיורד עם הגיל. הממצאים בדבר העלייה בשכיחות הבעיות עם העלייה בגיל אינה מפתיעה שהרי עם הגיל קל יותר להבחין בבעיות. לילדים בגיל הרך חסרה היכולת הלשונית והקוגניטיבית

¹³ דוח שמיד, 2006; 2001, Dolev.

לתקשר בצורה יעילה, אנשי המקצוע נשענים בגיל זה בעיקר על מדדים הניתנים לצפייה וייתכן שאין עדיין מספיק כלים המתאימים לאיתור בגיל זה. כמו כן, עם העלייה בגיל, הילדים נמצאים בקשר עם יותר אנשי מקצוע ועל כן הסיכוי לאתרום גדל. יותר מכך, יש שיטענו שככל שהילדים גדלים כך ניצבים בפני הילדים וההורים אתגרים נוספים וזה מקור לבעיות נוספות לדוגמה, בתחום הלימודי.

מהנתונים עולה כי ישנם ילדים רבים הנמצאים בסיכון שאינם מוכרים או מטופלים במערכות המטפלות. כמחצית בלבד מהילדים, שזיהו אנשי המקצוע בשירותים האוניברסליים, מטופלים. יש לפעול להרחבת נגישות וקבלת שירותים וסיוע לילדים ולבני הנוער הזקוקים להם, אם במסגרת שירותים קיימים ואם במסגרת שירותים שפותחו דרך התכנית הלאומית ויוזמות אחרות.

הנתונים לגבי הילדים הערבים בסיכון מחייבים תשומת לב מיוחדת. הילדים הערבים בסיכון נמצאים במצב קשה. שיעור גבוה יותר מהילדים ומבני הנוער הערבי נמצאו בסיכון. שכיחות הבעיות בקרבם גבוהה יותר ומצבם מורכב יותר הן כאשר נבדקה המורכבות באמצעות מספר הבעיות והן כאשר נבדקה המורכבות באמצעות ריבוי התחומים שבהם ישנן בעיות.

לסיום, האיתור שנעשה בתכנית מעיד על כך ששיתוף הפעולה ושיתוף המידע בין אנשי המקצוע בשירותים השונים יכולים לקדם תהליך בקנה מידה ארצי לאיתור ילדים בסיכון, להבנת צורכיהם ולמתן המענים המתאימים למכלול צרכים אלו. האיתור שנעשה בתכנית מעיד על כך שאנשי מקצוע יכולים להתייחס לתחומי חיים של ילדים, שאינם כלולים בהכרח בהגדרה הקלאסית של תפקידם. עם זאת, נראה שחשוב להמשיך לפתח דרכים נוספות לשילוב הפרספקטיבות השונות של אנשי המקצוע, וכך תתאפשר ראייה כוללת ומקיפה של צורכי הילדים בסיכון.

ביבליוגרפיה

בן רבי, ד' וטילקין, ר' (2007). "עם הפנים לקהילה": מעקב אחר השימוש בתקציבים לבניית שירותים בקהילה וטיפול בילדים החוזרים מסידורים חוץ ביתיים. מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

דוח הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' הלל שמיד (דוח שמיד). (2006). מדינת ישראל. ירושלים.

דולב, ט', בן רבי, ד' וסבו-לאל, ר' (2007). תכנית "קהילה 2000", שדרוג ועדות החלטה ככלי לתכנון שירותים בקהילה ולמציאת חלופות התערבות לילדים ולהוריהם. השלב הראשון של התכנית: תכנון תכניות יישוביות והטמעת שינויים בדרכי עבודה של ועדות תכנון טיפול והערכה. מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל. ירושלים. (פנימי).

דולב, ט' (2014). 360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון "התבוננות בילדים" כבסיס למעקב, בקרה ולקבלת החלטות. בתוך: סקירת השירותים החברתיים 2013. צבע, י' (עורך). משרד הרווחה והשירותים החברתיים, ירושלים.

סבו-לאל, ר' וחסיין, ט' (2011). מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

אתר התכנית הלאומית:

<http://www.molsa.gov.il/ProjectShmid/IndexedProjects>

Dartington Social Research Unit. 2001. *Matching Needs and Services*. Brightsea Press, Exeter, U.K.

Dolev, T. 2001. *Israel's Policy Towards Children and Youth "At Risk": Context, Recent Trends and Current Dilemmas*. Paper presented at the International Expert Meeting Policy and Services for Children at Risk. JDC-Brookdale Institute. Jerusalem, Israel.

